

„Hogyan képzelik el a marxisták Magyarországon a telepítést és az iparosítást?” Ismeretlen szerző feljegyzése 1945 júniusából ^[1]

A második világháború befejeztével az addig csak narratívaként létező jövőscenáriók a politikai diskurzus tétellel bíró terepévé váltak. Az alább közzétett feljegyzés betekintést enged abba, ahogy 1945 zűrzavaros tavaszát követően, informális forrásokra támaszkodva, egy polgári értékrendű szerző – vélelmezhetően Kring/Komjáthy Miklós – miként próbálja letapogatni, rendszerezni az általa marxistának tekintett pártok – mai kifejezésekkel élve – területfejlesztésre, regionális tervezésre, településpolitikára, valamint a telepítésre, sőt lakosságcserére vonatkozó vízióit. Jól látja a németek kitelepítését követő veszélyeket, azt, hogy a helyükre telepíteni szándékozott alföldi magyar szegényparasztoktól nem várható a korábbi gazdálkodási színvonal fenntartása, de őv a tanyai életforma idealizálásától és a falvakkal történő szembeállításától, az erőltetett iparosítástól, valamint Budapest kétféle milliósvárossá duzzasztásától is. Félelmeit a jövő sok tekintetben igazolta, miként azt a meglátását is, hogy a felsorolt esetek túlmutatnak a szakpolitikák bírálatán: az ország Nyugathoz tartozása forog kockán.

Bevezető

A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban a püspöki kancellária iktatott iratai között található az a gépelt irat, amelynek sem a szerzője, sem a címe nem ismert.[1] A fentebbi cím az Egyházmegyei Hatóság iktatókönyvében olvasható, a dokumentum elején csak a szerény „feljegyzés” megjelölést találjuk.[2] A dokumentum szerzője áttekintést ad a kommunista területfejlesztési politika vízióiról. Arra, hogy miért éppen Veszprémben került elő e dokumentum, magyarázat lehet, hogy annak szerzője a közéletben karakteres antikommunista álláspontot képviselő *Mindszenty József* veszprémi püspököt kívánta tájékoztatni a jövő egyik lehetséges, s az idő által sok tekintetben igazolt forgatókönyvéről. Természetesen az is elképzelhető, hogy a feljegyzés – például valamelyik püspöki kari tanácskozás alkalmával – más főpapokhoz is eljutott, csak Mindszenty iktatására is leadta a dokumentumot.

A veszprémi püspöki palota egy 1957-es képen, ahol a forrást őrzik

Forrás: Fortepan / Nagy Gyula

A szerző nevét nem tartalmazó forrás minden bizonnyal nem az eredeti dokumentum, hanem gépelt átirat. Erre egyrészt abból következtethetünk, hogy egy helyütt nyilvánvaló félregépelés található (a Dunántúl és az Alföld a forrásközlésben kurzíválva jelölt felcserélése), ami olyan jellegű hiba, amit csak a szöveget másoló gépiró követhetett el. Másrészt, az eredeti dokumentumon szerepelhetett az aláírás, ami az átgépelés során kimaradt, csak a szerző rangja került rá a másolatra: „miniszteri titkár”.

A szerző kilétét nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítanom. A feljegyzés végén mindössze néhány, támpontként használható információ szerepel. 1) Szerzője Budapesten, a VIII. kerületi Eszterházy u. 26. szám alatt dolgozott, *miniszteri titkári* beosztásban. Az 1944. évi tiszti név- és címtár alapján tudható, hogy a megadott házszám a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kötelekébe tartozó két fővárosi intézmény, az Államtudományi Intézet és a Magyar Történettudományi Intézet székhelye volt.[3] A szóban forgó épület a Festetics palota, amelyben jelenleg az Andrássy Egyetem működik a Pollack Mihály téren. A szerző magáról még annyit fed fel a dokumentum záró bekezdésében, hogy 2) *dunántúli illetőségű*, pályáját 3) *másfél évtizeddel korábban*, 1930 körül kezdte, s abban a 4) *Dunántúl kutatása meghatározó* („hivatalosan és magántevékenységem keretében”). 5) A „mi oldalunk” megfogalmazás azt is elárulja, hogy a szerző polgári-konzervatív világnézetű és/vagy hívő ember. Az előbbi kritériumok alapján egy 1905–1910 között született, a pályáját 1930 körül kezdő, 35–40 év körüli személy a dokumentum szerzője.

A Festsztics Palota, a későbbi Teleki Intézet székhelye

Forrás: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei

A fentebbi öt forráson két irányban indultam el, a következő eredménnyel.

A Teleki Pál Tudományos Intézetnek a tiszti címtár alapján az 1944. évi, a levéltári anyagokból az 1945. évi személyi állománya is ismert.[4] Az életrajzi lexikonok és a szakirodalom[5] mellett a névterek, s általában az internet[6] segítségével igénybe véve két személyre akadtam, akik megfelelnek az előbbi kritériumoknak. A Teleki Intézet kutatói közül *Hadrovics László* 1910-ben Alsólendván, míg a nevét 1945-ben *Komjáthyra* magyarosító *Kring Miklós* Kaposvárott született 1909-ben. Hadrovics első tanulmánya 1931-ben jelent meg a Muraköz helyneveiről, de ezt követően nem jellemző, hogy nyelvészeti kutatásai regionális kötődéssel bírtak volna. Szlavistaként viszont akár tolmácként is működhetett 1945-ben, s ekközben bennfentes információkhoz juthatott. Az alábbi dokumentum szerzője ugyanakkor egyértelműen elutasítja a marxizmust, ami az 1948-ban az MTA levelező tagjává választott, 1954-ben pedig az ELTE-n egyetemi tanárrá kinevezett Hadrovics esetében nem vélelmezhető teljes bizonyossággal.

Komjáthy (Kring) Miklós szerzősége ezzel szemben erősen valószínűsíthető.[7] A visszaemlékezések szerint a közéleti kérdések iránt már diák korában erősen érdeklődő Kring a középiskolát szülővárosában végezte, az Állami Somssich Pál Reálgimnáziumban, ahol 1927-ben érettségizett. Ezt követően a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult, 1932-ben doktorált és történelem–latin szakos tanári diplomát szerzett. Egyetemi pályája *Domanovszky Sándor* munkatársaként indult, fizetés nélküli gyakornokként, majd később tanársegédként. 1935 és 1942 között a Deák téri evangélikus leánygimnáziumban tanított. 1941-ben Domanovszky tanszékén habilitált, ezt követően 1942. január 1-től a Teleki Pál Tudományos Intézetben intézeti tanári[8] pozícióban dolgozott.

Elkötelezett evangélikus diákként, később presbiterként egész életében szorosan kötődött egyházához. Ez annak a lehetőségét is felveti, hogy a most közzétett feljegyzés eredetileg az evangélikus egyház vezetése számára készült, s onnan került tovább katolikus körökbe, így Mindszentyhez is. Egyelőre mindez feltételezés marad, mivel az Evangélikus Országos Levéltár 1945. évi mutatókönyveiben sem Kring, sem pedig Komjáthy néven nem fordul elő személye.[9]

További támpontot jelenthet Kring korábbi történetírói munkássága, műveinek stílusa. Tény, hogy az MNL Országos Levéltárában őrzött hagyatékban nem lelhető fel a szóban forgó dokumentum.[10] emiatt nyilvánvalóan ingoványos talajra tévedek, amikor összehasonlító számítógépes szövegelemzés nélkül, csupán felületi hasonlóságok mentén Kring szerzősége mellett érvelek. Mégis, nem hagyható figyelmen kívül, hogy Kring a harmincas években és különösen a háború éveiben a *Századok* hasábjain számos frissen megjelent német tanulmányt vagy könyvet ismertetett és recenziált. Írásaiban közös, hogy minden esetben a nagyméretű törekvések történeti aládúcolására hivatott munkákat bírálta, ha kellett, szedett ízekre. Ezen szövegeinek alaptónusa nagyon hasonló a mostani forrásközléséhez: egyszerre van jelen a sorokon átütő aggodás, a jövőből leselkedő veszélyekre történő figyelemfelhívás és a lelkesítő, sodró, a „szellemi honvédelem” narratívájába illeszkedő érvelés.[11]

A stílus mellett két másik szempont is vizsgálendő. Egyrészt a forrásban a Dunántúl kutatására vonatkozó megjegyzését kell mérlegre tennünk: a szerző esetleges egyéb írásaihoz képest mi az, ami Dunántúl-kutatásnak minősül. Másrészt, ha a szerzőkört szöve jöhető személyi történész, akkor az illető olyasvalaki lehet, aki történeti érdeklődése mellett nyitott arra, hogy reflektáljon saját korának gazdasági-politikai problémáira is. Utóbbival kezdve: amellett, hogy Kring Miklós a középkeresetű kutatásához hasonló szenvedéllyel érdeklődött az első világháború története iránt, a harmincas években visszatérő szerzője volt a *Keresztény Igazság* című evangélikus folyóiratnak, amelyben két cikket is közölt a nemzetiségek nyelvi jogairól az oktatásban s a nyelvpolitika változásáról.[12] Emellett a *Hegedűs Lóránt* által szerkesztett, *A mai világ képe* harmadik, *A gazdasági élet* című kötetéről a *Protestáns Szemlébe* írt ismertetőt,[13] amely írásnak érzelmileg hevült, a szabadversenyessé váló kapitalizmus keretei között a magyar nemzeti ügyért aggodó stílusa szintén sok párhuzamot mutat a közölt forrás szövegével. A közéleti szerepvállalás további példája, hogy az 1956-os forradalom napjaiban, november 3-án Komjáthyt a Magyar Országos Levéltár Forradalmi Bizottságának elnökévé választották.

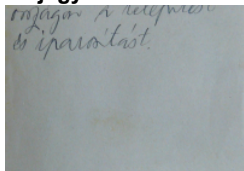
Végül nézzük a történeti működést, amelyben a szerző meghatározása szerint a Dunántúl vizsgálata dominál. Kring ugyan a jász és kun történelem kutatásával kezdte történetírói pályáját,[14] de ezt követően témái valóban a Dunántúl felé fordulnak. Az államhatár vizsgálatának szentelt két önálló tanulmányában kétségkívül erőteljesen jelen vannak a nyugati határra vonatkozó források.[15] Ugyancsak a határkérdés évszázadokon átnyúló elemzését nyújtja a Muraköz kapcsán.[16] 1945 előtti munkásságának másik nagy szeletét tette ki Tata történetének kutatása, amelyet *Hajnal István* a községi közigazgatás vizsgálata szempontjából úttörőnek minősített.[17] Történész szakértőként Kring Miklós is részese volt annak a jelenorientált munkának, amely *Magyar Zoltán* vezetésével a Tatai járást térképezte fel, s melynek összefoglalása *A közigazgatás és az emberek* című monográfia.[18] A forrásban a Dunántúl kutatására tett megjegyzés köszön vissza Kring egy korábbi, 1932-ben kelt levelében is, amelynek címzettje *Mályusz Elemér* volt: „[a] nyugat-magyarországi dolgokkal annál nagyobb örömmel foglalkozom, mert mint dunántúli szubjektíve is jobban érdekel a kérdés, mint esetleg másokat.”[19] Nem nagyon van rá példa, hogy egy történész ennyire tudatosan reflektáljon regionális kötődésére, arra szakmai identitásának részeként tekintsen. Kring esetében úgy tűnik, ez így volt.

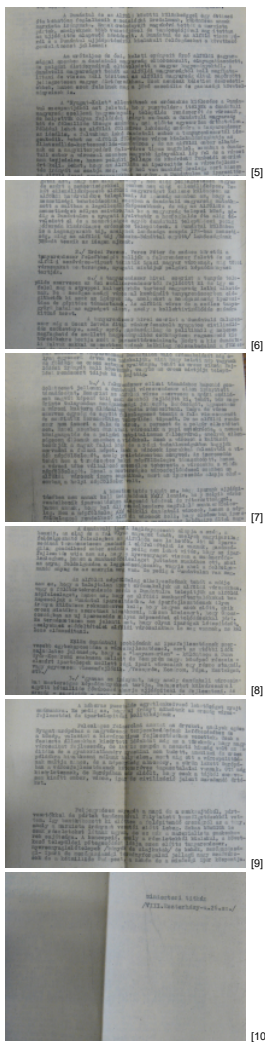
Hátra van még, hogy a „miniszteri titkár” rangot útköztesse Kring Miklós karrierívével. A két világháború közötti tiszti címtárak némelyike, köztük az utolsóként megjelent 1944. évi is, tartalmaz egy mellékletet a tisztviselői rangokról az adott pozícióhoz társuló megnevezéssel.[20] Kring 1944-ben intézeti tanári minőségben a VIII. fizetési osztály 2. fokozatába tartozott. 1945-ben sorolták át – gyakorlatilag a teljes, az egy évvel korábbihoz képest kibővült tudományos munkatársi fordával[21] együtt – a VII. fizetési osztályba, amely előléptetéshez immár a miniszteri titkár rangjelzés is társult.[22] Igaz, forrásunk fényében az előléptetésre formálisan csak 1945 decemberében került sor, s az ezt lehetővé tevő pénzügyminiszteri engedély is csak novemberben született meg.[23] Beletörődve, hogy ezen ellentmondást egyelőre kénytelen vagyok feloldatlanul hagyni, bocsátom közre a forrást.

A forrás több szempontból is névünknek tekinthető. 1945 nyarán a németek közelgő kitelepítéséről mint már a település- és szociálpolitika tervezett akciójáról ad hírt. Szintetizálja a településpolitikára és területfejlesztésre vonatkozó elképzelés-töredékeket, s szembesít az ezekből levezethető következményekkel. Szerzője látja a tétet: 1945 nemcsak a háború befejezésének a vége, hanem egy új korszakhatár is, ahol nyitott kérdés, hogy az ország új politikai elitje a nyugat-európai úthoz szervesülő gazdaság- és társadalomfejlődés mellett teszi le a garast, vagy pedig a Szovjetunió fémjelzett centralizált, despotikus, az orosz uralmi tradíciót megjelölt keleti utat választja.

Dokumentum:

Feljegyzés

[Tovább a galéria oldalára](#) ^[11]

Budapest, 1945. június 12.

A Dunántúl kulturális és gazdasági alkata, falusi és városi települési rendszere más, mint az Alföldé. Helytelen lenne, ha az újjáépítésnél erre a különbségre nem lennének tekintettel. Megállapítandók tehát azok a különleges szempontok, amelyek a két táj újjáépítési programjában eltéréseket tesznek szükségessé.

A Dunántúl és az Alföld közötti különbséggel egy évtized óta behatóan foglalkozik szociológiai irodalmunk, különösen annak marxista irányzata.^[24] Ennek eredményeit magukévá tették a marxista pártok,^[25] melyeknek több vezetőjével és tanácsadójával megvitattam az újjáépítés alapvető kérdéseit. A Dunántúl és az Alföld viszonyáról s a Dunántúl újjáépítéséről kialakult felfogásokat a következő gondolatmenet jellemzi:

Az erőteljes és ősi, keleti erényeit őrző alföldi magyarsággal szemben a dunántúli magyarság elkorcsosult, elnyugatiasodott, és polgári életformáival eltávolodott a magyar hagyományoktól. A dunántúli magyarságot tehát az alföldi magyarságból kell megfiatalítani, és vissza kell téríteni az alföldi magyarság által megőrzött jellegzetesen magyar életformákhoz. Ezek nemcsak keletiek és eredetibbek, hanem ezek felelnek meg a jövő szociális és gazdasági követelményeinek is.

A „Nyugat–Kelet” ellentétnek az erőszakos kiélezése a Dunántúl szempontjából azt jelenti, hogy pusztulásra ítéljük a dunántúli magyarság szellemi hagyományait, településrendszerét és városait, és helyettük olyan fejlődési irányt szabunk a dunántúli magyarság két és félmillió tömege számára, ami előtte egyszerűen érthetetlen. Például lehet az alföldi földműves lakosság számára a tanyarendszer az ideális, a falvakban lakó dunántúli ember a tanyarendszertől idegenkedik. Lehet az alföldi földműves város kialakulásának útja az állatszállítás–kertesszállítás–mezőváros, és az alföldi ember alkatanak ez a nagy kiterjedésű falu-város típus megfelel, azonban a dunántúli ember a várossal szemben nagyobb igényekkel lép fel, és a várost nem terjedelme, hanem polgári jellege és közérdekű funkciói szerint értékeli. Lehet, hogy az Alföldön az iparosítás és a városfejlesztés irányát az szabja meg, hogy hol van munkásfelesleg, mert hiszen az Alföld ipari nyersanyagokban szegény, a Dunántúlon az iparosításnak és városfejlesztésnek a vidék igényeihez, a nyersanyagbázisokhoz és energiaforrásokhoz kell igazodnia. Ebből következik, hogy a dunántúli ember Nagy-Budapest kérdését is másképpen ítéli meg, mint az alföldi, és különösen másképpen, mint az alföldi marxista.

Nagy vonalakban a kérdéskomplexum a következőkben taglalható:

1) A sajtóban és a politikai nyilatkozatokban általános közhellyé vált, hogy az alföldi népfölösleget a Dunántúlon kell elhelyezni a volksbundisták^[26] földjein, vagy a ki nem igényelt nagybirtokmaradékon. Ehhez azt is hozzá szokták fűzni, hogy a dunántúli magyarságnak erre a vérfelfrissítésre szüksége van.

A Dunántúl népsűrűsége nagyobb, mint az Alföldé. A Dunántúl egyes tájai, különösen azok a területek, ahol a németek nagyobb tömegei laknak, a pilisi, a bakony-vertési és tolna-baranyai hegy- és dombvidék az alföldi ember számára teljesen szokatlan környezetet és gazdálkodási viszonyokat jelent. A dunántúli németeknek alig egynegyede lakik a Fejér megyei és mosoni sík vidéken, amelyre alföldi ember nagyobb zökkenés nélkül telepíthető. Tekintettel a Dunántúl népfölöslegére, továbbá a betelepítendő tájakra, a dunántúli telepítéseknek elsősorban azt a jelentékeny zalai, Vas megyei és Győr megyei magyar népfölösleget kell földhöz juttatni, amely eddig is állandóan csoportosan rajzolt ki a Dunántúl ritkábban lakott területeire, és akik mint telepesek eddig is kiválóan beváltak. Amennyiben a dunántúli népfölösleg elhelyezése után még lehetőség maradna, úgy a Dunántúl sík részein kellene alföldi telepéseknek lehetőségét biztosítani.

A dunántúli magyarsággal szemben vádként szokták emlegetni azt, hogy nem elég „kemény”, nem elég jellegzetesen magyar, és ezért a nemzetiségekkel szemben nem elég ellenállóképes. Tehát ellenállóképesebb alföldi magyarságot kellene különösen az alföldi [valójában: dunántúli – H. G. K.] határvidékre telepíteni. Az igazság azonban az, hogy a nemzetiségi behatolásokkal szemben a dunántúli magyarság mutatkozott a múltban a legellenállóképesebbnek, és míg az Alföldön a nemzetiségek mélyen szivárogtak be a magyarság telepei közé, addig a Dunántúlon a nyugati nyelvhatár a honfoglalás óta alig távolodott el, és a nemzetiségek egyéb dunántúli települései pedig jóformán kizárólagos erőszakos telepítések. A Dunántúl különben is a legmagyarabb táj, amelynek lakossága csupán 17%-ban nemzetiség, míg az alföldi táj (Bácska-Bánáttal együtt) lakosságának 38%-át teszik ki az idegen ajkúak.

2) Erdei Ferenc,^[27] Veres Péter^[28] és számos követői a tanyarendszer felsőbbbőségét vallják a falurendszer felett, és az alföldi mezővárostípust vallják igazi magyar városnak, míg többi városukat mesterséges, nyugati mintájú, polgári képződménynek tartják.

a) A tanyarendszer hívei szerint a dunántúli falurendszer még a Szent István által ránk erőszakolt nyugatos civilizálódás csökevénye, amely apró, gazdaságilag és politikailag nehezen megfogható és amellet hagyományaihoz csökönyösen ragaszkodó kis töredékekre bontja szét a paraszttársadalmat. Ezért a kis dunántúli falvak sokkal nehezebben tudnak lelkiileg megszabadulni a földesúri és papi elnyomatás alól, mint a nagy alföldi mezővárosok paraszttársadalma. A magyarság termelési és politikai érdeke tehát azt követelné, hogy a Dunántúlon is a tanyás települési rendszert részesítsék előnyben a falutelepüléssel szemben, különösen pedig az új földbirtokrendezés során helyi igénylés nélkül maradt nagybirtokrészekre tanyás településeket létesítsenek.

Lehet, hogy a tanyarendszer az Alföldön valóban megfelelő, azonban a falutelepüléssel szembeni magasabbrendűség megállapítása merőben önkényes. Gazdasági szempontból elegendő arra a közismert színvonalkülönbségre hivatkozni, amely általában a Dunántúli és az Alföldi mezőgazdaság[a] között fennáll. Szociális szempontból pedig szintén közismert, hogy míg az aránylag kis határú falvak a népszaporodás következtében mutatkozó népfölösleg túlnyomó részét a mezőgazdaság intenzívváltozása [!] útján foglalkoztatni tudják, addig az óriási határú alföldi városok határának nagy részén éppen a várostól való távolság miatt még mindig külterjes gazdálkodás folyik, a városokban pedig felterítődött a nincstelen proletariátus. Kulturális szempontból hamis az az állítás, hogy a tanyásrendszer a városi kultúra előnyeit a lakosság szélesebb körére terjeszti ki, mint a falu, mert igaz ugyan, hogy a tanyások egy része városiak, de ezzel szemben a mezőgazdasági népességnek nagyobb része idejét túlnyomóan a tanyán tölti, ahol közéleti kultúrából annyit sem kap, mint a legeldugottabb kis dunántúli faluban.

Ilyen gazdasági, szociális és kulturális hátrányokkal szemben a tanyarendszer Dunántúlon való erőszakolását még olyan egyszerű érvek sem indokolják, mint hogy keleti nép vagyunk és földünk az orosz szeppe nyúlványa, tehát az orosz síkság fejlődési irányát kell követnünk, vagyis az orosz mintájú településrendszert toljuk ki a Lajtáig.

b) A falurendszer elleni támadáshoz hasonló gondolatmenet jellemzi a dunántúli városrendszer ellen irányított támadásokat. Eszerint az alföldi város szervezően a nyári szállások magvát képező téli szállásokból fejlődött ki, tehát, bár megőrizte túlnyomórészt mezőgazdasági jellegét, lakosságát ugyanekkor a városi kultúra áldásaiban tudta részesíteni. Tanya és város együtt szerves egység, és együtt feleslegessé teszik a falu visszamaradt és szerintük korszerűtlen települési típusát. De az alföldi rendszer nem ismeri a falu és város, a paraszt és a polgár ellentétét sem. Ezzel szemben dunántúli városaink a papi autokrácia, a nemesi közigazgatás és a polgári kapitalizmus fellegráirai, amelyek ellenségesen állnak szemben a vidékkel. Ezek a városok a kultúrát bezárják a maguk falai közé és a régi tudatlanságban hagyják sorvadni a falusi népet. Ezek a városok iparral fölcsúszták a vidék nép-főlélegét, amely proletársorban senyved. Az iparosodás tehát nem a természetes helyi nép-főlélegre támaszkodott, hanem a városi tőke vállalkozó szeszélye toborozta a városokba a vidék nép-főlélegét. Ezzel a mesterséges városfejlődéssel szemben az alföldi városok ipara organikus, mert az iparosodás alapja elsősorban a helyi nép-főléleg volt.

A következőzés tehát az, hogy iparunk új-építésében nem annak kell irányadónak lenni, hogy melyik város rendelkezik az iparosításhoz elegendő tőkével és rátermettséggel, hanem annak, hogy hol áll rendelkezésre megfelelő munkaerőfelesleg. Nem a nép-főléleg nélküli dunántúli városok, hanem a nép-főléleggel rendelkező alföldi városok kell, hogy elsősorban iparosodjék, [!] eltekintve természetesen a nyersanyag lelőhelye által megszabott feltételektől.

Ez a felfogás megfelel az alföldi települési rendszer ama ellentétes népesedéspolitikai hatásáról, hogy míg az Alföldön a városokban, a Dunántúlon a falvakban gyűlnek föl a munkaerő-tartalékok és -feleslegek. Az Alföldön a munkanélküli a tanyáról bemegy a városba, a Dunántúlon a munkanélküli a városból kimegy a faluba. A dunántúli mezőgazdaság intenzívvá válása [!] a nép-főléleg egy részét átmenetileg foglalkoztatni tudja, míg az alföldi munkanélküli a városok piacterein lődörög. Ennek a helyzetnek érdekes bizonyítékát adják a mai idők, amikor a dunántúli városokat ért viszontagságok után a lakosság jelentékeny hányada a városokból a falukba költözött, míg az Alföldön a tanyai viszonyok bizonytalansága folytán a tanyai lakosság költözött be a városokba.

A dunántúli iparosodás erre a falusi nép-főlélegre épült fel. A dunántúli városfejlesztésnek is részben erre a nép-főlélegre kellett volna támaszkodnia, sajnálatos módon azonban, különösen az utóbbi másfél évtizedben, sok közérdekeltségű ipartelep városainkat elkerülte és így a városaink fejlődési lehetőségeitől estek el. Mindenesetre fennáll azonban az a tétel, hogy a dunántúli ipar nem csupán tőkés polgárok vállalkozó kedvének, hanem iparosodásra hajlamos nép-főlélegnek is köszönheti létét.

A dunántúli ipar leglényegesebb alapja a szén, a bauxit, az olaj és a fa. Olyan anyagok tehát, amelyek nagyiparilag feldolgozható feleslegben az Alföldön nem lelhetők. Itt az iparosodásnak természetesen gazdasági előfeltételei is vannak, gazdaságilag gondolkozó ember számára pedig nem lehet vitás, hogy az iparfejlesztés útja nem az, hogy a nyersanyagot viszem a munkaerőfelesleghez, hanem a munkaerőfelesleget juttatom munkához ott, ahol az anyag feldolgozása a leggazdaságosabb, vagyis ahol a feldolgozandó anyag és az energia megvan. Ez pedig a Dunántúlon van meg.

Az alföldi nép-főléleg elhelyezésének tehát a módja nem az, hogy a talajjalton ipart erőszakoljuk az alföldi városokban, vagy a földbirtokrendezés során a Dunántúltra telepítjük az alföldi népfelesleget, hanem az, hogy az alföldi munkaerő-tartalékokat bekapcsoljuk a Dunántúli iparosításába. Az iparfejlesztésnek ilyen irányú különösen rokonszenves kell, hogy legyen azok előtt, akik orosz mintákra szeretnek hivatkozni, hiszen közismert, hogy Oroszországban az új iparosodás milyen népesedési eltolódásokkal járt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy olyan iparágak létesítését, amelyeknek előfeltételei alföldi városainkban is megvannak, ne kellene előmozdítani.

A Péti Nitrogén Műtrágyagyár Rt. mint a „tanyaszerűen” elszórt dunántúli iparosítás példája

Forrás: Fortepan / Veszprém Megyei Levéltár/Kozelka Tivadar

Külön dunántúli problémánk az iparfejlesztésnek szervesebb egybekapcsolása a városfejlesztéssel, mert az utóbbi idők sajnálatos jelensége, hogy a „tanyaszerűen” – különösen a Duna Győr-komáromi szakasza mellett és Veszprém megye középső részein – elszórt ipartelepek mellett régi ipari városaink egy része stagnál, vagy egyenesen visszafejlődik. (Veszprém, Komárom, Pápa, Esztergom stb.)

3) Ugyanaz az irányzat, amely dunántúli városainkat mesterséges képződményeknek tartja, Budapestet külvárosaival együtt kétféle fővárossá akarja új-építeni és fejleszteni. Az ország – szerintük – csak egy nagyvárost tud eltartani, annak tehát amerikai méretű reprezentatív városnak kell lennie, amely követni tudja a világ nagy városainak fejlődési ütemét és alkalmas arra is, hogy a magyar szocializmust [!] képviselje. Nem lehet csupán polgári centrum, amely az ország közigazgatásának, kereskedelmének és hiteléletének irányítását viszi, hanem ipari központnak is kell lennie, – mert az ország fővárosa rányomja bélyegét az ország életére, ezt a bélyeget pedig a jövőben az ipari proletariátusnak kell megadnia. Ahogy szerintük az ideális vidéki várostípus az, amelyben ki tud fejlődni a mezőgazdasági munkaadó és munkavállaló osztályharca (Erdei szerint az alföldi települések városjellegét piaci embervására adja meg), az ország fővárosa az ipari munkásság koncentrált osztályharca színtere kell, hogy legyen. Ezért a nem mezőgazdasági jellegű ipar túlnyomórészt Budapestre kell összpontosítani. Ezt az is indokolja, hogy a nyersanyag-lelőhelyek (bányák és fémkohók) Budapesttől északra és nyugatra mintegy 160 km-es körzetben fekszenek, ami normális közlekedési körülmények között jelentéktelen távolság.

Közismert, hogy Budapest növekedése az elmúlt hetven évben egyike a világ legegészségtelenebb, legtervszerűtlenebb és nemzetgazdaságilag indokolatlan ipartelepülési konjunktúrák által elősegített városfejlődéseinek. Ennek a nagyrészt gyökértelen polgárságú és gyökértelen iparú nagyvárosnak köszönhető, hogy országunkban a középváros-típus hiányzik, és számos kisvárosunk, amelynek [!] ipari tradíciói és minden iparfejlesztési feltétele megvolt, stagnál vagy visszafejlődik, legfeljebb a legutolsó évek háborús iparának kétes értékű áldásaiból jutott nekik valami.

A háborús pusztulás egyetlen kedvező lehetőséget nyújt számunkra. Ez pedig az, hogy új irányt adhatunk az ország városfejlesztési és ipartelepítési politikájának. Felesleges felsorolni azokat az érveket, amelyek egész Nyugat-Európában a nagyvárosok terjeszkedésének lefékezéséhez és a közép-, valamint a kisváros-típus fejlesztéséhez vezettek. Csak a fasiszta államokban kísértett időnként még az a törekvés, hogy nagyvárosaikat fejlesszék, de itt is csupán a nemzeti hiúság volt az indítéka, és a gyakorlatban érvényesülni nem tudott. Amerikai és orosz példáokra hivatkozni nálunk helytelen, mert míg ott a várospolitikának múltja nincs, és a népsűrűség alacsony, a sűrűn lakott Európában a városfejlesztésnek kétezer éves tapasztalatai vannak. Ott még kísérleteznek, de Európában már eldőlt, hogy csak a tájból szervesen kinőtt ember, város, ipar és civilizáció jelent maradvány értékét.

Feljegyzésem anyagát a napi és a szaksajtóból, pártvezetőkkel és pártok tanácsadó[i]val folytatott beszélgetésekből vettem. Így bontakozott ki előttem a felépítendő országról az a tény [!], amely a marxista irányzat vezetői előtt lebeg. Sokan közülük is csak részleteket látnak ugyan, de ez már a materialista szakemberek sajtósága. A koncepció, amely a részletekből kialakul, a következő települési rétegződést látja [!] szem előtt: tanyarendszer, nyersanyag-lelőhelyek (bányák és olajkutak) és kohók, mezőgazdasági, ipari és mezőgazdasági terményforgalmi jellegű nagy mezővárosok és a kétféle Budapest, a nehéz és a minőségi ipar központja.

Ez a terv kétségtelenül túlméretezett és teljes gyakorlati megvalósítása lehetetlennek tűnik. Törekedni fognak azonban a részletekben érvényre juttatni elveiket. Ha ez a koncepció megvalósulna [!], az ország elszakadna Nyugat-Európa települési szerkezetétől, a nyugati városfejlődéstől, és így egyre jobban lazulnának kapcsolataink a nyugati polgári kultúrával. De törés következne be Magyarország fejlődése és a szomszédos Duna-völgyi államok fejlődése között is, sőt elvesztenénk a kapcsolatot az elszakított területek túlnyomórészt nyugati jellegű és magyar alapítású városainak fejlődésével is. Többről van tehát szó, mint az ország új-építéséről. Arról, hogy a civilizáció nyugati vagy keleti köréhez csatlakozzunk-e.

Összefoglalni igyekeztem azokat az elvi kérdéseket, amelyek közül a mi oldalunkon, a pártokban és a sajtóban tájékoztatásokat látok, a másik oldalon pedig szerencsétlen, dogmatikus törekvéseket. Dunántúli ember vagyok, és másfél évtizede foglalkozom hivatalosan és magánként a Dunántúli helyzetével és problémáival.

miniszteri titkár
(VIII. Eszterházy u. 26. sz.)

Az irat jelzete: HU-VFL-I-1-44-a-1945-4098. – Veszprémi Főegyházmezei Levéltár, Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioecesana, Iktatott iratok – Gépelt átirat.

[1] A forrásközlés az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport területi egyenlőtlenség munkacsoportjában készült.

[2] HU-VFL-I-1-44-a-1945-4098. [Veszprémi Főegyházmezei Levéltár, Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioecesana, Iktatott iratok].

[3] A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársainak névsorát lásd *Magyarország tisztí cím- és névtára 1944*. Budapest, 1944, 477. A két intézetnek az épületen belüli elhelyezkedésére, egymás közötti viszonyára lásd Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1993, 221–224.

[4] HU-MNL-OL-XIX-I-1-h-68-Teleki Pál Intézet-1945 (33. doboz) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Kultúra, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Felsőoktatási és Tudományos Főosztály]. A forráscsoportra Keresztes Csaba hívta fel a figyelmemet. Segítségét nagyon köszönöm!

[5] A Teleki Pál Tudományos Intézet 1944–1945. évi működésére lásd Berlász Jenő: Emlékeim a Teleki Pál Tudományos Intézet Történetudományi Intézetéről. *Századok*, 2016. 5. sz. 1206–1211.; A történész munkatársakra lásd még Kosáry Domokos: A Teleki Intézet emléke. *Magyar Könyvszemle*, 2000. 3. sz. 251–252.; Romsics Ignác: Kosáry Domokos és a Teleki Intézet, 1941–1949. *Magyar Tudomány*, 2013. 12. sz. 1458–1465.; A korszak geográfusainak névsorát lásd Fodor Ferenc: *A magyar földrajztudomány története*. Budapest, 2006, 818–819.

[6] A közkeletű magyar oldalak mellett lásd például:

https://data.bnf.fr/fr/12373084/teleki_pal_tudomanyos_intezet_budapest/,^[13]

[7] Főbb fiatalkori életrajzi adataira újabban lásd Kövér György: Levelek Bécsből. Kring Miklós. Forrásközlés és értelmezés (1932–1933). In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*. Szerk. Tilcsik György – Mayer László. Budapest, 2015, 267. Lásd még az életről és személyéről számos részletet közlő nekrológokat: Kálnoki Kis Tamás: Komjáthy Miklós (1909–1993). *Levéltári Szemle*, 1993. 3. sz. 102–105.; Borsa Iván: Komjáthy (Kring) Miklós 1909–1993. *Turul*, 1993. 3. sz. 32–33.; Bélay Vilmos: Komjáthy Miklós (1909–1993). *Levéltári Közlemények*, 1993. 1–2. sz. 221–222.; Botta István: In memoriam Dr. Komjáthy Miklós. *Keresztény Igazság*, 1993. 18. sz. 34–36.

[8] *Budapesti Közlöny*, 1941. 12. 16. 283. sz. 1.

[9] Köszönettel tartozom Csermelyi József levéltárosnak, aki az Egyetemes Egyház és a Bányai Egyházkerület mutatókönyveiben kereste Kring/Komjáthy nevét, de tájékoztatás szerint sehol sem bukkan fel. (Német nevének egyik dédanyja után Komjáthyra történő magyarosítását – családjával együtt – már 1942-ben kérve nyújtotta Kring, de akkor a belügyminisztérium, arra hivatkozva, hogy védett névről van szó, ezt nem hagyta jóvá. Az névváltásra így csak 1945-ben kerülhetett sor.)

[10] HU-MNL-OL-P 2087 [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magánlevéltárak, Személyi fondok, Komjáthy Miklós hagyatéka].

[11] Lásd Eitler, Paul und Barb, Alfons: Burgenland-Führer. Herausgegeben vom Landesverband für Fremdenverkehr im Burgenland. Druck und Verlag Arthur Schiffer. Eisenstadt, é. n. [1932]. *Századok*, 1933. 1–3. sz. 102–103.; Aubin, Hermann: Staat und Nation an der deutschen Westgrenze. (Völkerrechtsfragen, 34. sz.) Berlin, 1931. 4.° 30.; Hermann, Aubin: Die Ostgrenze des alten deutschen Reiches. Historische Vierteljahrschrift XXVIII. [1933]. 225–272. *Századok*, 1934. 9–10. sz. 449–451.; Schünemann, Konrad: Ansätze zu volkspolitischen Zielsetzung in der Ansiedlungsgeschichte des XVIII. Jb.-s. Ungarische Jahrbücher. 1935, 135–143. *Századok*, 1935. 9–10. sz. 490–491.; Barta, Erwin – Bell, Karl: Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum. Gedenkbuch zum fünfzigjährigen Bestehen der Schutzvereine. *Századok*, 1936. 1–3. sz. 91–93.; Schünemann, Konrad: Vorstufen des deutschen Städtewesens. Vergangenheit und Gegenwart. 27. évf. 1937, 383–403. *Századok*, 1940. 4–6. sz. 219–222.; Ebben Kring felfogásának karakteres lenyomataként lásd például „Sch. dolgozata az erfurti Historikertagon előadás formájában hangzott el, majd a kiváló német történetpedagógiai folyóiratban jelent meg. Olyan körülmények ezek, amelyek a dolgozat kis terjedelmét messze meghaladó jelentőséget biztosítanak Sch. fejtegetéseinek. Ma Németország valamennyi középiskolai tanára olvassa, holnap jónéhány százezer német diák ismeri, holnapután pedig közvéleménnyé válik, amellyel már hiába próbál harcászallni a magyar történettudomány.” (Uo. 219.) Továbbá: Gruenberg, L.: Die deutsche Südostgrenze. (Die Grenzen des Reiches, Bd. 1.) Leipzig – Berlin, 1941, Teubner. *Századok*, 1942. 1–3. sz. 114–117.; Aubin, Hermann: Von Raum und Grenzen des deutschen Volkes. Studien zur Volksgeschichte. (Breslauer Historische Forschungen, H. 6.) Breslau, 1938, Priebsch. *Századok*, 1942. 9–10. sz. 459–463. A korszak végén, összefoglalóan: Kring Miklós: Burgenland a német történetirodalomban. *Századok*, 1944. 4–6. sz. 241–262.

[12] Kring Miklós: Nemzetiségi iskolarendelünk margójára. *Keresztény Igazság*, 1936. 1. sz. 71–73.; Uő: Nemzet, állam, egyház. *Keresztény Igazság*, 1938. 11. sz. 312–316.

[13] *Protestáns Szemle*, 1939. 10. sz. 517.

[14] Kring Miklós: Kun és jász társadalmalelemek a középkorban. 1–2. *Századok*, 1932. 1–3. 35–63. és 4–6., 169–188.

[15] A magyar államhatár kialakulásáról. In: *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. 1934, 3–26.; Kring Miklós: Magyarország határai Szent István korában. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. Serédi Jusztinián.^[14] II. kötet. Budapest, 1938, 475–486.

[16] Kring Miklós: A muraközi országhatár a magyar–horvát viszony történetében. In: *A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve*. 1942.^[15] 537–602.

[17] Uő: *A tatai csapomesterek. Helytörténeti adatok a magyar posztószövő ipar múltjából*. Budapest, 1937; Uő: A községi közigazgatás történetéhez. (Tóváros 1836–1849. évi jegyzőkönyvei alapján.) In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. 1938, 230–250.; Tatai közigazgatástörténeti kutatásainak jelentőségére lásd Hajnal István értékelését: „Ha hasonló részletes ismertetések készülének a különböző magyar vidékek községigazgatásáról, bizonyára váratlanul éles képet és általános jellemvonásokat kapnánk társadalmunk széles rétegeinek szervezetéről.” Hajnal István: A Szentpétery-Emlékkönyvről és a „történeti segédanyagok” rendeltetéséről. *Turul*, 1938. 49–59. i. h. 56. Szintén Hajnal méltatja Kring hozzájárulását a *Magyar művelődéstörténet*hez. Vö. Hajnal István: Az új „Magyar Művelődéstörténet.” *Századok*, 1939. 7–8. sz. 339–347. Kringről: 344–345. Már 1947-ben jelent meg, de nyilvánvalóan korábbi kutatásait foglalta össze *Tata és a bencés apátság az Árpádok korában* című munkája is.

[18] *A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a Tatai járás közigazgatásáról*. Szerk. Magyar Zoltán – Kiss István. Budapest, 1939. Első értékelését lásd Rézler Gyula: *Falukutatók és szociográfusok. A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben*. Budapest. é. n. [1942], 46–47. A kutatásra, Kringet is említve, visszatérek Kiss István: A Tatai-medence mint közigazgatási minta (modell)-terület múltja és jövőképe. *Limes*, 1993. 2. sz. 85–98.

[19] Idézi Kövér i. m. 269.

[20] A tisztviselők rangbeosztása az 1944. évi költségvetés alapján. *Magyarország tisztí cím- és névtára 1944*. Budapest, 1944, 814. s. köv.

[21] Ügymint: Csihony Sándor, Jakabffy Imre, Tóth Zoltán, Csapody Csaba, Benda Kálmán, Hadrovics László, Berlász Jenő, Gyóni Mátyás, Barta István.

[22] *Magyarország tisztí cím- és névtára 1944*. Budapest, 1944, 828.

[23] Kinevezések a Teleki Pál Tudományos Intézetbe. Minisztertanácsi előterjesztés, 1945. 12. 07. Kosáry Domokos intézetigazgató előterjesztése gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1945. november 6-án kelt, s több nevet tartalmazott, mint az előbbi lista. Az átsorolást lehetővé tevő pénzügyminiszteri engedély október 19-én kelt. Valamennyit lásd MNL OL XIX-I-1-h-68, tétel – Teleki Pál Intézet, 1945 (33. doboz).

[24] Itt a szerző elsősorban Erdei monográfiáira, valamint Kovács Imre és Veres Péter szociográfiáira célozhat. Vö. Kovács Imre: *A néma forradalom*. Budapest, é. n. [1937]; Erdei Ferenc: *Magyar város*. Budapest, é. n. [1939]; Uő: *Magyar falu*. Budapest, é. n. [1940]; Uő: *Magyar tanyák*. Budapest, é. n. [1942]; Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*. Budapest, 1942.

[25] Szociáldemokrata Párt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt.

[26] A Volksbund, teljes nevén *Volksbund der Deutschen in Ungarn*, 1938-ban alakult és 1945 tavaszáig létezett. Működésében a kezdeti kulturális hangsúlyokat mindinkább felülírta a német nemzetiszocializmus céljaival összhangban történő politikálzás.

[27] Erdei Ferenc (1910–1971): szociológus, parasztpárti politikus. Míg a harmincas években induló pályáján a paraszti polgárosodás mellett szállt síkra, kriptokommunista parasztpárti belügyminiszterként már 1944 decemberétől a szovjetizálás ügyét szolgálta. A Rákosi-korszak emblematiszusa alakja: 1949 és 1953 között földművelésügyi miniszter, s mint ilyen felelős volt a kuláklődözésért, a magángazdák tönkretételéért és az erőszakos kollektivizálásért. 1956 után hivatásos politikusként nem működött tovább, ugyanakkor 1957-től mint a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára és az Agrártudományi Kutató Intézet igazgatója, agrárszakemberként nagy szerepe volt a kollektivizálás második hullámának lezárultát követő új agrárstruktúra kidolgozásában.

[28] Veres Péter (1897–1970): író, parasztpárti politikus. Autodidakta tehetségként a harmincas években tűnt fel, s vált a népi írók talán legkarakteresebb alakjává. 1945-ben az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke, majd 1947–1948-ban honvédelmi miniszter. Az ún. koalíciós időkben saját pártjának érdekeit minden esetben a Magyar Kommunista Párt céljai alá rendelte. Az 1956-os forradalmat követően, bár haláláig országgyűlési képviselő maradt, a közéleti szerepléstől visszavonult, s írói hivatásának élt.

Címkék:

1945^[16]

újjaépítés^[17]

telepítés^[18]

ipar^[19]

marxizmus^[20]

Kiadás: 21. évfolyam (2021) 3. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/hogyan-kepzelik-el-a-marxistak-magyarorszagon-a-telepites-es-az-iparositast-ismeretlen-szerzo>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/hogyan-kepzelik-el-a-marxistak-magyarorszagon-a-telepites-es-az-iparositast-ismeretlen-szerzo>

[2] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_51544.jpg

- [3] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_82066.jpg
- [4] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/feljegyzes-budapest-1945-junius-12/p1120036.jpg>
- [5] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/feljegyzes-budapest-1945-junius-12/p1120037.jpg>
- [6] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/feljegyzes-budapest-1945-junius-12/p1120038.jpg>
- [7] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/feljegyzes-budapest-1945-junius-12/p1120039.jpg>
- [8] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/feljegyzes-budapest-1945-junius-12/p1120040.jpg>
- [9] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/feljegyzes-budapest-1945-junius-12/p1120041.jpg>
- [10] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/feljegyzes-budapest-1945-junius-12/p1120042.jpg>
- [11] <https://www.archivnet.hu/feljegyzes>
- [12] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_70655.jpg
- [13] https://data.bnf.fr/fr/12373084/teleki_pal_tudomanyos_intezet_budapest/
- [14] https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Konyvek_351537_2/?query=%22kring%20miki%20B3s%22&pg=480
- [15] https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_AMagyarTortenettudomanyiIntezetEvkonyve_1942/?query=%22kring%20miki%20B3s%22&pg=1
- [16] <https://www.archivnet.hu/cimkek/1945>
- [17] <https://www.archivnet.hu/cimkek/ujjaepites>
- [18] <https://www.archivnet.hu/cimkek/telepites>
- [19] <https://www.archivnet.hu/cimkek/ipar>
- [20] <https://www.archivnet.hu/cimkek/marxizmus>